

УДК 378.015.31:504.3

DOI 10.11603/m.2414-5998.2022.2.13265

С. Я. Гомонець¹ORCID <https://orcid.org/0000-0002-2147-7217>**С. В. Чорній¹**ORCID <https://orcid.org/0000-0003-2718-5191>**Я. О. Білик¹**ORCID <https://orcid.org/0000-0001-8971-1420>**К. Лесняк-Мочук²**ORCID <https://orcid.org/0000-0001-7032-9205>**Н. В. Чорній¹**ORCID <https://orcid.org/0000-0001-8145-7931>**Л. Я. Федонюк¹**ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4910-6888>

¹Тернопільський національний медичний університет імені І. Я. Горбачевського МОЗ України
²Жешувський університет, Жешув, Польща

ЕКОЛОГІЧНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДІ НА ЗАСАДАХ СТРАТЕГІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТА В КОНТЕКСТІ ЕКОЛОГІЧНОГО СВІТОГЛЯДУ

S. Ya. Homonets¹, S. V. Chornij¹, Ya. O. Bilyk¹, K. Leśniak-Moczuk², N. V. Chornij¹,
L. Ya. Fedoniuk¹

¹I. Horbachevsky Ternopil National Medical University, Ternopil, Ukraine

²University of Rzeszów, Rzeszów, Poland

ECOLOGICAL EDUCATION OF YOUTH ON THE BASIS OF THE STRATEGY OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND IN THE CONTEXT OF THE ENVIRONMENTAL OUTLOOK

Анотація. Природа формує людину, ставить її на вищій щабель розвитку, вчить людину бути Людиною. А від Людини залежить стан екології, природного багатства, збереження природи від стихійного та неконтрольного її використання. Тому метою навчально-просвітницьких заходів, які проводили студенти першого курсу Тернопільського національного медичного університету імені І. Я. Горбачевського МОЗ України для учнів загальноосвітніх шкіл міст Тернополя (Україна) та Жешува (Польща) впродовж 2021–2022 навчального року в рамках міжнародного проекту «Чотири стихії природи – гармонія у повсякденному житті Тернопільського краю та Підкарпатського воєводства», що реалізується ТНМУ разом із Жешувським університетом, було донести до аудиторії, що довілля є невід’ємною частиною нашого життя; що люди відійшли від розуміння того, що неслухняність законам природи порушує симбіоз цих чотирьох елементів, перетворюючи їх на руйнівні елементи. Учасники проекту представили ряд цікавих і змістовних презентацій українською та англійською мовами, в яких 4 стихії природи продемонстровані як чотири елементи, що пов’язують все в Природі і Людину з Природою. Окрім викладу теоретичного матеріалу у презентаціях, учні загальноосвітніх шкіл мали можливість стати учасниками освітніх активностей, зокрема учні з великим задоволенням брали участь у навчальних та пізнавальних іграх, розгадували ребуси, пазли та кросворди на тему «4 стихії Природи – життя в гармонії буття», брали участь у вікторинах, бліц-опитуваннях, мовних квестах. Під час спілкування зі шкільною аудиторією студенти-медики уміло демонстрували досліди щодо фізичних і хімічних властивостей повітря, води, ґрунту та вогню, їх користі для людини. Школярі мали змогу розглянути макропрепарати кишкових паразитів, а також особисто, користуючись світловим мікроскопом, розглянути деяких представників гельмінтів. Цікавинкою освітніх заходів було проведення в спортзалах шкіл «Королівського вогняного масажу» та перегляд фільмів про небезпеку паразитів людини.

Екологічні знання людини набувають сьогодні не лише теоретичного значення, але й практично необхідного характеру. Екологічна освіта та виховання, які спираються на екологічну свідомість особистості, здатні формувати всебічно розвинену Людину з раціональним, науково обґрунтованим ставленням до Природи.

Ключові слова: сталий розвиток; екологічне виховання; молодь; міжнародний проект; стихії природи.

© С. Я. Гомонець, С. В. Чорній, Я. О. Білик та ін.

Abstract. Nature creates man, puts him on a higher level of development, teaches man to be a Man. And the state of ecology, natural wealth, preservation of nature from its spontaneous and uncontrolled use depends on Man. Therefore, the purpose of educational events and activities, which were held by the first year students of I. Horbachevsky Ternopil National Medical University for pupils of Ternopil and Rzeszów during 2021–2022 academic year within the framework of the international project “Four Elements of Nature – Harmony in the Everyday Life of the Ternopil Region and the Subcarpathian Voivodeship”, was to convey to the audience that the environment is an integral part of our lives; that people have departed from the understanding that disobedience to the laws of nature disrupts the symbiosis of these four elements, turning them into destructive elements. The project participants presented a number of interesting and meaningful presentations in Ukrainian and English, in which the 4 elements of nature are demonstrated as four elements that connect everything in Nature and Man with Nature. In addition to presenting theoretical material in presentations, pupils had the opportunity to become participants in educational activities, in particular, with great pleasure they took part in educational games, they solved puzzles and crosswords on the topic “4 Elements of Nature – Harmony in Everyday Life”, received participation in quizzes, blitz orations, language quests. During the communication with the school audience, the medical students skillfully demonstrated experiments on the physical and chemical properties of air, water, soil and fire, and their benefits for humans. Schoolchildren had the opportunity to examine macropreparations of intestinal parasites, as well as personally, using a light microscope, examine some helminths. An interesting part of the educational events was the “Royal Fire Massage” in the gym of the schools and the viewing of films about the dangers of human parasites.

Today, ecological knowledge acquires not only a theoretical significance, but also a practically necessary character. Ecological education and upbringing, which are based on the ecological consciousness of the individual, are able to form a comprehensively developed person with a rational, scientifically based attitude to Nature.

Key words: sustainable development; environmental education; youth; international project; elements of nature.

Вступ. Сьогодні забруднення і безконтрольне руйнування біосфери розглядаються фахівцями з питань навколишнього середовища як глобальна екологічна криза, що охопила не лише Україну, але й навіть розвинені країни [1, 6]. Головним фактором, що визначає безпечну перспективу розвитку суспільства, є екологічна стабільність, яка визначається як імовірність стійкого, стабільного функціонування біосфери у просторі та часі при визначених вимогах до забезпечення оптимальних умов збереження і подальшого розвитку життя на нашій планеті [2]. Тому найактуальнішою стає проблема оптимізації взаємодії суспільства та природи шляхом підвищення рівня екологічної культури, що вимагає інтенсивного екологічного виховання всього населення, насамперед учнівської та студентської молоді.

Екологічне виховання сьогодні є одним із провідних напрямів виховання молоді, що викликане потребою часу та темпами розвитку економіки. Наявність екологічної освіти та культури, екологічної свідомості та вихованості створює підґрунтя для позитивного ставлення до Природи, а також усвідомлення Людиною себе як її частини [3]. Сукупність знань, уявлень людини про її взаємозв'язки, взаємозалежності, взаємодію зі світом природи зумовлює нас ставитися до екологічної освіти не лише як до наукових розробок у галузі природного навколишнього середовища чи збереження біосфери, а й поступово втілювати у щоденну практику цих знань на рівні усвідомленого стилю життя: берегти людство та природне довкілля [5].

Ефективне екологічне виховання шкільної та студентської молоді передбачає: різноплановість

екологічної освіти, охоплення всіх її рівнів, забезпечення потреби держави в екологічно грамотних кадрах з урахуванням потреб усіх регіонів; використання всієї різноманітності форм і методів екологічного навчання; врахування специфіки навчальних матеріалів відповідно до особливостей і потреб закладів вищої освіти і регіонів; тісний взаємозв'язок екологічної тематики навчання з життєво важливими потребами учнів, студентів і населення в цілому; ознайомлення студентів із новітніми результатами екологічних досліджень у прикладних галузях [4]. Важливою якістю екологічного виховання особистості є сформованість у неї екологічної відповідальності, тобто усвідомлення необхідності брати на себе конкретні зобов'язання для гармонізації її зв'язків із навколишнім середовищем та здатність прогнозувати наслідки власної діяльності [7].

Природа формує людину, ставить її на вищий щабель розвитку, вчить людину бути Людиною. А від Людини залежить стан екології, природного багатства, збереження природи від стихійного та безконтрольного її використання.

Уміння студентів-медиків передавати набуті знання учням сприятиме укоріненню екологічного мислення та закріпленню його на різних рівнях їх свідомості.

Мета статті – аналіз потреби в екологічному вихованні особистості як запорука сталого розвитку суспільства; екологічне виховання учнів загальноосвітніх шкіл міст Тернополя (Україна) та Жешува (Польща), формування у них високого рівня екологічної культури та екологічної свідомості за допомогою навчально-просвітницьких заходів.

Теоретична частина. Природа формує людину, ставить її на вищий щабель розвитку, вчить людину бути Людиною. А від Людини залежить стан екології, природного багатства, збереження природи від стихійного та неконтрольованого її використання.

На сучасному етапі розвитку суспільства екологія перестала бути просто наукою про природу, вона перетворилася в науку про виживання людства, всіх і кожного на нашій планеті. Порушення екологічної рівноваги зумовило розповсюдження генетичних, алергічних, паразитарних, онкологічних хвороб. Згідно з даними ВООЗ, 24 % усіх захворювань серед дорослих та 33 % дитячих хвороб спричинені екологічними факторами. В Україні причиною 155 тис. смертей у рік тією чи іншою мірою стає забруднення довкілля [8, 10].

Люди пішли від розуміння Природи, від зв'язку з Землею, від гнучкості Води, від сили Вогню і від піднесеності Повітря. Землетруси, повені, зсуви, селеві потоки, бурі, урагани, снігові заноси, лісові пожежі лише протягом останніх 20 років забрали життя більше трьох мільйонів чоловік. За даними ООН, за цей період майже один мільярд жителів нашої планети зазнав збитків від стихійних лих. Серед надзвичайних ситуацій природного походження в Україні найчастіше трапляються: 1 – геологічні небезпечні явища (зсуви, обвали та осипи, просадки земної поверхні); 2 – метеорологічні небезпечні явища (зливи, урагани, сильні снігопади, сильний град, ожеледь); 3 – гідрологічні небезпечні явища (повені, паводки, підвищення рівня ґрунтових вод та ін.); 4 – природні пожежі лісових та хлібних масивів. Стихійні явища часто виникають у комплексі, що значно посилює їх негативний вплив. В окремих випадках вони мають катастрофічний характер [11]. Ми можемо продовжити наше життя в гармонії з Природою, згадавши, що ми є її частиною, з вдячністю і повагою до Землі, Води, Вогню і Повітря. Медики першими стикаються з негативним впливом екологічних проблем на здоров'я людини. Саме тому формування у дошкільнят-школярів-студентів високого рівня екологічної свідомості та культури є актуальним на сьогодні. Тому свідоме та бережне ставлення до Природи повинне формуватися з дитинства, в сім'ї, в дитячому дошкільному закладі, в школі, і можливо воно лише за умови формування у дітей екологічного світогляду, згідно з яким Людина здатна взаємодіяти зі світом Природи на основі розуміння його законів, співпрацювати з Природою, а не керувати нею [12, 13].

Проблемі екологічної освіти та виховання присвятили свої роботи низка вітчизняних та зарубіжних дослідників, зокрема Л. Білик, Л. Беялова, В. Вернадський, Н. Демешкант, Н. Єфименко, А. Захлебний, І. Зверев, Л. Лук'янова, В. Петрук, Н. Пустовіт, О. Пруцакова, Ю. Саунова, С. Совгіра, І. Суравегіна, В. Сухомлинський, Л. Титаренко, О. Федоренко, С. Шмалей та інші [14, 16].

Метою екологічної освіти і виховання є формування особистості, яка має високий рівень екологічної культури, тобто володіє новою екологічною свідомістю, екологічним світоглядом, згідно з яким людина здатна взаємодіяти зі світом природи на основі розуміння його законів, співпрацювати з природою, а не керувати нею. Основним завданням екологічної освіти та виховання в країні повинно бути формування екологічної свідомості про необхідність гармонійного співіснування людського суспільства з навколишнім природним середовищем та охорону довкілля від техногенного забруднення. На це мають бути спрямовані зміст і методи навчання [16].

Впродовж 2021–2022 навчального року студенти першого курсу Тернопільського національного медичного університету імені І. Я. Горбачевського МОЗ України (ТНМУ) брали участь у міжнародному проєкті «Чотири стихії природи – гармонія повсякденному житті Тернопільського краю та Підкарпатського воєводства», який реалізовувався у рамках міжнародного проєкту «Стихії природи: життя в гармонії буття» разом із Жешувським університетом, координатором якого з української сторони є професорка Лариса Федонюк, а з польського боку – професорка Кристина Лесняк-Мочук. Основним гаслом проєкту послужив вислів: «Земля, Вода, Повітря і Вогонь – це чотири елементи, які пов'язують все в Природі і нас з Природою».

Метою заходів було донести до аудиторії, що довкілля є невід'ємною частиною нашого життя; що люди відійшли від розуміння того, що неслухняність законам природи порушує симбіоз цих чотирьох елементів, перетворюючи їх на руйнівні елементи.

Учасники проєкту підготували ряд цікавих і змістовних презентацій українською та англійською мовами, в яких представили стихії природи: «Магія стихії Земля», «Вогонь-друг, Вогонь-ворог», «Кому потрібне Повітря?», «Вода – це життя», «Earth is Our Miracle», «Fire-Friend, Fire-Enemy», «The Air Around Us», «Water is Life».

Стихія Землі була представлена у вигляді змістовної інформації, в якій висвітлювались основні

поняття про будову планети Земля, найбільшу увагу приділено ґрунту, лісам та мешканцям земної кори. Основу презентації складала розповідь про позитивний і негативний вплив стихії Земля на людину, про те, як ця стихія пов'язує все в Природі і Людину з нею. Розповідалось про використання людиною ґрунтів у різних сферах її життя та господарювання, в сільськогосподарській і медичній галузях. Корисну роль стихії Земля у презентації продемонстровано на слайдах щодо лікарських властивостей грязей і застосування їх у пелоїдотерапії. Особливо розглядалися питання вирубки лісів і негативний вплив даного антропологічного фактора на екологію, зазначалася важливість зеленої оболонки планети. Презентація також була присвячена тваринному світу ґрунту, продемонстровано позитивну та негативну їх роль для людини. Багато слайдів презентації було присвячено гельмінтам як паразитам людини, в них продемонстровано особливості морфологічної будови червів, джерела зараження людиною гельмінтами, представлені захворювання, які ними викликаються, особлива увага приділялась профілактиці гельмінтозів.

Стихія Вогню була викладена в цікавій презентації, де було описано міфологічне виникнення стихії Вогню у різних народів світу, представлено хімічні та фізичні властивості вогню, зокрема продемонстровано відеофільм, в якому показано одну з властивостей вогню – здатність горіти кольоровим полум'ям. Основу презентації складала розповідь про позитивний і негативний вплив стихії Вогню на людину, розповідь про те, як стихія Вогню пов'язує все в Природі і нас із Природою. Один із розділів презентації присвячений застосуванню стихії Вогню в медицині, де представлено різноманітні методи застосування вогню в медицині, а саме описано дію зігрівальних компресів на організм людини при різноманітних захворюваннях та медичне значення масажу вогнем.

Стихія Повітря викладена у змістовній презентації, яка демонструє, що повітря є одним із найважливіших природних елементів, яке відіграє велику роль у житті людини. На слайдах висвітлено властивості повітря, розказано про його хімічний склад та фізичні якості. У зрозумілій та цікавій формі описано корисний та шкідливий вплив стихії Повітря на організм людини та оточуючої нас природи, а також вплив антропогенної діяльності на якість оточуючої нас атмосфери. Студенти звернули увагу на важливість кисню для нашого здоров'я та використання його із медичною ціллю. А також

застосування вуглекислого газу в промисловості та негативний його вплив при надмірному накопиченні в атмосфері. На слайдах було продемонстровано, як забруднене шкідливими газами повітря може впливати на організм людини, викликаючи різноманітні захворювання. Особливу увагу приділили необхідності збереження чистоти повітря для забезпечення гармонії нашого довкілля.

Стихія Води була представлена у вигляді презентації, в якій доступно та цікаво було описано міфологічне виникнення стихії Води у різних народів світу, зокрема студенти розповідали про те, як з'явилася вода на Землі. Також представлено фізичні та хімічні властивості води, розповідалось про те, скільки є води на Землі та про те, який її вміст у різних живих організмах. У презентації детально представлено вплив людини на стихію Води, про її користь та шкоду. Один із розділів презентації присвячений застосуванню стихії Води в медицині, де представлено різноманітні методи застосування води в медицині, а саме описано дію хвойних, перлинних і йодобромних ванн при різноманітних захворюваннях.

Окрім викладу теоретичного матеріалу у презентаціях, учні загальноосвітніх шкіл мали можливість бути учасниками освітніх активностей. Учні 7-8-х класів загальноосвітньої школи № 5 було продемонстровано науково-пізнавальний фільм про гельмінтів та їх небезпеку для організму людини. Школярі мали змогу розглянути макропрепарати кишкових паразитів, а також особисто, користуючись світловим мікроскопом, розглянути деяких представників плоских червів. Цікавинкою освітнього заходу було проведення в спортзалі загальноосвітньої школи № 3 «Королівського вогняного масажу», який продемонструвала доцентка кафедри фізичної терапії, ерготерапії та фізичного виховання ТНМУ Наталія Давибіда. Під час спілкування зі шкільною аудиторією студенти-медики уміло демонстрували досліди щодо фізичних і хімічних властивостей повітря та води, їх користі для людини. Учні з великим задоволенням брали участь у навчальних іграх «Умняшка», «Будь уважним», «Вгадай слово», «Так-Ні'шки», розгадували ребуси, пазли та кросворди на тему «4 стихії Природи – життя в гармонії буття», брали участь у вікторинах, зокрема «Рукавичка», «Хмаринка», «Сонечко». Різноманітні активності англійською мовою були проведені і для учнів шкіл та ліцеїв міста Жешува: розв'язування кросвордів “Earth and Human”, “Fire-Human-Nature”, “Water in Nature. Water Properties”,

розв'язування пазла “Sun”, “Climate Changes”, “Cloud”, бліц-опитування “Earth and Ecology”, “Fire and Safety”, “Gas laws”, “Confusing Game”, “Be Attentive”, “Find Out the Word”, мовний квест “Friendship with Earth”, “Where is Fire?”, “Balloons”, гра так – ні “Fire Friend”, “Water is an Elixir of Life”, продемонстровано науково-пізнавальний фільм про гельмінтів та їх небезпеку для організму людини “Dangerous Helminths”.

Отже, основні тенденції розвитку екологічної освіти та виховання сучасної молоді пов'язані зі створенням єдиного простору, який орієнтований на взаємодію знань та вмінь щодо стійкого розвитку суспільства у взаєморозумінні людини та природи. Екологічна компетентність особистості має стати умовою та критерієм гармонізації взаємодії в системі «особистість – природа – суспільство». Підхід в екологічній освіті та вихованні повинен суттєво розширюватися та доповнюватися вимогою до виховання «екологічної культури як складової загальної культури людини», а формування «екологічної свідомості як частини світогляду особистості» [15].

І тому найважливішим чинником вирішення екологічної освіти стає виховання та формування екологічної свідомості, яка в умовах сьогодення повинна формуватися і реалізовуватися на засадах стратегії сталого розвитку суспільства та природи. Хотілося б, щоб молоді люди, яким відкриває свої двері сучасність, пам'ятали слова римського мислителя Л. Сенеки, сказані ще в I столітті до нашої ери: «Жити щасливо і жити в злагоді з Природою – одне й те саме».

Якщо екологічна освіта людини визначатиметься сукупністю її знань про особливості взаємодії

суспільства та природи, то екологічне виховання, окрім екологічних знань, охоплюватиме широкий спектр людських якостей і характеристик, принципів та норм, певний світогляд і світосприйняття, набуваючи складнішого змісту. Екологічне виховання – це процес систематичного та цілеспрямованого впливу на духовний і фізичний розвиток особистості з метою формування еколого-гуманістичного світогляду, підготовки до виробничої, громадської та культурної діяльності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. 1. Екологічні знання людини набувають сьогодні не лише теоретичного значення, але й практично необхідного характеру.

2. Завдяки просвітницьким заходам відбувається не лише поширення наукових знань серед шкільної молоді про Природу, її ресурси та небезпеку, яку може нести за собою неправильне ставлення до природи, а й популяризація спеціальностей університету, а це важливий внесок у сприяння професійному самовизначенню майбутніх абітурієнтів.

3. Екологічна освіта та виховання, які спираються на екологічну свідомість особистості, здатні формувати всебічно розвинену Людину з раціональним, науково обґрунтованим ставленням до Природи.

Подальша реалізація проекту передбачає організацію для учнів і студентів міст Тернополя та Жешува квесту «Екологія мегаполіса», наукового пікніка «Фундаментальні та прикладні дослідження в біології та екології», природничих читань «Здорова молодь – здорова нація», еко-вікторини «Бережіть планету», а також науково-практичної конференції спільно з Жешувським університетом.

Список літератури

1. Апостолок О. О. Шляхи подолання екологічного гріха у працях Івана Павла II : магістерська робота (041 «Богослов'я») / О. О. Апостолок ; Український Католицький Університет. Кафедра богослов'я ; наук. кер. о. д-р О. Кіндій. – Львів : УКУ, 2021. – 68 с.
2. Гобела В. В. Економіко-безпекова екологізація: теорія і практика : монографія / В. В. Гобела. – Львів : ЛьвДУВС, 2021. – 244 с.
3. Гобела В. В. Особливості стратегічного планування екологізації / В. В. Гобела // Stages of Formation and Development of the Economy of Independent Ukraine : Collective monograph. – Nuremberg : Verlag SWG imex GmbH, 2021. – С. 439–448.
4. Грошовенко О. П. Світоглядно-екологічний підхід до змісту природничої освіти в школі I ступеня /

О. П. Грошовенко // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2017. – № 2 (88). – С. 96–100.

5. Євстігнєєв А. С. Екологічна безпека спеціального природокористування в Україні у контексті сталого розвитку: теоретико-правові аспекти : монографія / А. С. Євстігнєєв. – К. : МПБП «Гордон», 2018. – 494 с.

6. Заржицький О. С. Актуальні проблеми правового забезпечення екологічної політики України (теоретичні аспекти) : моногр. / О. С. Заржицький. – Д. : Національний гірничий університет, 2012. – 200 с.

7. Клешня Г. М. Коеволюція системи людина – суспільство – природа / Г. М. Клешня // Вісник Національного авіаційного університету. Серія «Філософія. Культурологія». – 2021. – № 2. – С. 35–40.

8. Кондратьєв І. В. Глобальні проблеми сучасності : навч.-метод. посіб. для студ. заочної форми навчання гуманітарних спеціальностей ВНЗ III–IV рівнів акредитації / І. В. Кондратьєв. – Чернігів : НУЧК імені Т. Г. Шевченка, 2020. – 28 с.

9. Мельник О. І. Наукові підходи до удосконалення мотивації екологічно спрямованої діяльності / О. І. Мельник, О. М. Маценко, Ж. С. Пронікова // Механізм регулювання економіки. – 2012. – № 3. – С. 58–65.

10. Муромцева Ю. І. Методичні рекомендації до курсу «Глобальні проблеми людства: географічний аспект» для студентів спеціальностей 014 Середня освіта всіх форм навчання / Ю. І. Муромцева. – Х. : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2021. – 36 с.

11. Орденів С. С. Формування екологічної свідомості в умовах глобалізації / С. С. Орденів // Вісник Національного авіаційного університету. Серія «Філософія. Культурологія». – 2021. – № 2. – С. 46–50.

12. Павлова Т. Природа людини і її природне право у філософії Спінози / Т. Павлова // Схід. – 2012. – № 5 (119). – С. 127–129.

References

1. Apostoliuk, O.O. (2021). *Shliakhy podolannia ekolohichnoho hrikha u pratsiakh Ivana Pavla II [Ways to overcome ecological sin in the works of Ivan Paul II]. Master's thesis. Lviv: UKU [in Ukrainian].*

2. Hobela, V.V. (2021). *Ekonomiko-bezpekova ekolohizatsiia: teoriia i praktyka [Economic and safety environmentalization: theory and practice]. Lviv: LvDUVS [in Ukrainian].*

3. Hobela, V.V. (2021). *Osoblyvosti stratehichnoho planuvannia ekolohizatsii [Peculiarities of strategic planning of environmentalization]. Stages of Formation and Development of the Economy of Independent Ukraine. Nuremberg: Verlag SWG imex GmbH [in Ukrainian].*

4. Hroshovenko, O.P. (2017). *Svitohliadno-ekolohichniy pidkhid do zmistu pryrodnychoi osvity v shkoli I stupenia [Worldview-ecological approach to the content of science education in the first grade school]. Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka – Bulletin of Zhytomyr Ivan Franko State University, 2(88), 96–100 [in Ukrainian].*

5. Yevstihnieiev, A.S. (2018). *Ekolohichna bezpeka spetsialnoho pryrodokorystuvannia v Ukraini u konteksti staloho rozvytku: teoretynopravovi aspekty [Ecological safety of special nature use in Ukraine in the context of sustainable development: theoretical and legal aspects]. Kyiv: MPBP «Hordon» [in Ukrainian].*

6. Zarzhytskyi, O.S. (2012). *Aktualni problemy pravovoho zabezpechennia ekolohichnoi polityky Ukrainy (teoretynni aspekty) [Actual problems of legal support of environmental policy of Ukraine (theoretical aspects)]. D.: Natsionalnyi hirnychy universytet [in Ukrainian].*

13. Пономарьов О. С. Духовність і відповідальність як чинник гармонізації взаємовідносин людини і природи / О. С. Пономарьов // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти : зб. наук. праць / за ред. Л. Л. ТОВАЖНЯНСЬКОГО, О. Г. РОМАНОВСЬКОГО. Вип. 47 (51). – Х. : НТУ «ХП», 2017. – С. 36–45.

14. Савельчук І. Б. Використання технологій зеленої соціальної роботи як механізму забезпечення сталого розвитку громади / І. Б. Савельчук // Соціальне підприємство: теорія, практика та міжнародний досвід : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., 18 трав. 2018 р. / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана», ф-т економіки та упр. – К. : КНЕУ, 2018. – С. 152–155.

15. Семигіна Т. В. Чому соціальна робота набуває зеленого кольору? / Т. В. Семигіна // Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму. – 2018. – Т 2. – С. 11–27.

16. Степова О. В. Особливості інтегрування екологічної освіти в навчальний процес закладів вищої освіти / О. В. Степова, В. В. Рома // Екологічні науки. – 2019. – № 1 (24), т. 1. – С. 138–143.

7. Kleshnia, H.M. (2021). *Koevoliutsiia systemy «liudyna – suspilstvo – pryroda» [Coevolution of the system “Man – Society – Nature”]. Visnyk Natsionalnoho Aviatsiinoho universytetu. Seriiia «Filosofia. Kulturolohiia» – Bulletin of the National Aviation University. Series “Philosophy. Cultural Studies”, 2, 35–40 [in Ukrainian].*

8. Kondratiev, I.V. (2020). *Hlobalni problemy suchasnosti [Global problems of modernity]. Chernivtsi: NUChK imeni T. H. Shevchenka [in Ukrainian].*

9. Melnyk, O.I. Matsenko, O.M., & Pronikova, Zh.S. (2012). *Naukovi pidkhody do udoskonalennia motyvatsii ekolohichno spriamovanoi diialnosti [Scientific approaches to improving the motivation of environmentally oriented activities]. Mekhanizm rehulivannia ekonomiky – Mechanism of Economic Regulation, 3, 58–65 [in Ukrainian].*

10. Muromtseva, Yu.I. (2021). *Methodychni rekomendatsii do kursu «Hlobalni problemy liudstva: heohrafichnyi aspekt» dlia studentiv spetsialnostei 014 Serednia osvita vsikh form navchannia [Methodological recommendations for the course “Global problems of humanity: geographical aspect” for students of specialties 014 Secondary education of all forms of education]. Kharkiv: KhNPU im. H.S. Skovorody [in Ukrainian].*

11. Ordenov, S.S. (2021). *Formuvannia ekolohichnoi svidomosti v umovakh hlobalizatsii [Formation of ecological consciousness in the conditions of globalization]. Visnyk Natsionalnoho Aviatsiinoho universytetu. Series: Philosophy. Kulturolohiia – Bulletin of the National Aviation University. Series “Philosophy. Cultural Studies”, 2, 46–50 [in Ukrainian].*

12. Pavlova, T. (2012). *Pryroda liudyny i yii pryrodne pravo u filosofii Spinozy [Human nature and its natural*

right in Spinoza's philosophy]. *Skhid – East*, 5(119), 127-129 [in Ukrainian].

13. Ponomarov, O.S. (2017). Dukhovnist i vidpovidalnist yak chynnyk harmonizatsii vzaiemovidosyn liudyny i pryrody [Spirituality and responsibility as a factor in harmonizing the relationship between man and nature]. *L.L. Tovazhnyanskyi, O.G. Romanovskyi (Eds.). Problemy ta perspektyvy formuvannia natsionalnoi humanitarno-tekhnichnoi elity – Problems and prospects of the formation of the national humanitarian and technical elite: Collection of Scientific Papers (Issue 47(51))*, (pp. 36-45). Kharkiv: NTU «KhPI» [in Ukrainian].

14. Savelchuk, I.B. (2018). Vykorystannia tekhnolohii zelenoi sotsialnoi roboty yak mekhanizmu zabezpechennia staloho rozvytku hromady [The use of technologies of green social work as a mechanism for ensuring sustainab-

le development of the community]. *Sotsialne pidpriemnytstvo: teoriia, praktyka ta mizhnarodnyi dosvid – Social entrepreneurship: theory, practice and international experience: Collection of materials of the International scientific and practical conference*. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].

15. Semyhina, T.V. (2018). Chomu sotsialna robota nabuvaie zelenoho koloru? [Why does social work become green?]. *Visnyk Akademii pratsi, sotsialnykh vidnosyn i turyzmu – Bulletin of the Academy of Labor, Social Relations and Tourism*, 2, 11-27 [in Ukrainian].

16. Stepova, O.V., & Roma, V.V. (2019). Osoblyvosti intehruvannia ekolohichnoi osvity v navchalnyi protses zakladiv vyshchoi osvity [Peculiarities of integrating environmental education into the educational process of higher education institutions]. *Ekolohichni nauky – Environmental Sciences*, 1(24), 138-143 [in Ukrainian].

Отримано 15.08.22
Рекомендовано 29.08.22

Електронна адреса для листування: fedonyuklj@tdmu.edu.ua